

Frazemi latinskog porijekla u mađarskoj i hrvatskoj frazeologiji

Anić, Petar

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:684992>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za hungarologiju, turkologiju i judaistiku

Katedra za hungarologiju

Petar Anić

**Frazemi latinskog porijekla u hrvatskoj i mađarskoj
frazeologiji**

Diplomski rad

Zagreb,

rujan 2019.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za hungarologiju, turkologiju i judaistiku

Katedra za hungarologiju

Petar Anić

Frazemi latinskog porijekla u hrvatskoj i mađarskoj frazeologiji

Diplomski rad

Mentor: dr.sc. Kristina Katalinić, doc.

Zagreb,

rujan 2019.

1.	Uvod	5
2.	Frazeologija kao disciplina	6
2.1.	Definicija frazeologije	7
2.2.	Temeljne frazeološke jedinice	7
2.3.	Obilježja frazema	8
2.4.	Podjela frazema u hrvatskom jeziku	9
2.5.	Struktura frazema	10
2.6.	Značenje frazema	11
2.7.	Porijeklo frazema	12
2.8.	Podjela frazeoloških jedinica u mađarskom i hrvatskom	14
2.8.1.	Uvod	14
2.8.2.	Frazemi u hrvatskom i mađarskom jeziku	14
2.8.3.	Szólások (frazemi u mađarskom jeziku)	15
2.8.4.	Usporedba pojmova frazem i szólás	16
2.8.5.	Szóláshasonlatok	17
2.8.6.	Poslovice (közmondások)	18
2.8.7.	Razlika između pojmova szólás i közmondás	19
2.9.	Podjela poslovice srodnih elemenata u mađarskom	20
2.9.1.	Odnos poslovice s ostalim sličnim pojmovima	20
2.9.2.	Szállógék (krilatice)	21
2.9.3.	Sentencija	22
2.9.4.	Maksima	22

2.9.5. Aforizmi	23
2.9.6. Frazemi u hrvatskim i mađarskim rječnicima	23
2.9.7. Zaključak	25
3. Razvoj frazeologije kroz povijest (i na prostoru današnje Mađarske)	26
3.1. Pojava zbirki poslovice u novom vijeku	27
3.2. Novije doba	28
3.3. Razvoj frazeologije u Hrvatskoj	29
4. Usporedna analiza mađarskih i hrvatskih frazema porijeklom iz latinskog jezika	30
4.1. Korpus	30
4.2. Analiza korpusa prema stupnju ekvivalencije	31
4.3. Potpuna ekvivalencija	33
4.3.1. Jezične sveze porijeklom iz latinskog jezika	33
4.3.2. Frazemi s potpunom ekvivalencijom	34
4.3.3. Poslovice s potpunom ekvivalencijom	36
4.4. Djelomična ekvivalencija	40
4.4.1. Razvoj vlastitih ekvivalenata (u hrvatskom i mađarskom)	40
4.4.2. Sličnosti u hrvatskom i mađarskom, razlike u odnosu na latinski	42
4.5. Frazemi različitih stupnjeva ekvivalencije (bez latinskog utjecaja)	44
4.6. Frazemi bez ekvivalenata	46
4.7. Zaključak	48
Popis literature	50

1. Uvod

Na izradu diplomskog rada ovakve tematike motivirala me činjenica da uz Hungarologiju studiram Latinski jezik i književnost, te sam, unatoč tome što ne pišem integrirani rad, htio pronaći temu koja se dotiče obje studijske grupe.

Diplomski rad se tematski sastoji od dva dijela.

U uvodnom dijelu rada detaljno ću analizirati osnovne pojmove frazeologije, poput frazema, frazeologije kao discipline, te podjele frazema u oba jezika. Posebnu ću pažnju usmjeriti na problematiku i razlike poimanja frazema u mađarskom i hrvatskom jeziku, s obzirom na to da se po tom pitanju podaci u ta dva jezika veoma razlikuju.

U glavnom dijelu rada na temelju prikupljenog korpusa analizirat ću frazeme i druge ustaljene sveze riječi koje su iz latinskog pridošle u hrvatski i mađarski jezik. Ovdje će se također pojaviti problemi drugačijeg shvaćanja temeljnih frazeoloških jedinica u oba jezika. Frazemi će biti grupirani u tematske skupine, poput poslovice, maksima, ali i sadržajno, poput vojnih, filozofskih i drugih izreka.

2. Frazeologija kao disciplina

Frazeologija je relativno mlada lingvistička disciplina koja se u znanstvenom smislu počinje proučavati tek krajem 19. stoljeća. Ona je višedimenzionalna lingvistička grana koja se širi na mnoga područja, što podrazumijeva istraživanje nje same na lingvističkom planu, kao jezične grane, ali i shvaćanje frazeologije kao skupine frazema određene tematike.

Željka Fink-Arsovski u knjizi *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra* (2002: 5) navodi da termin frazeologija ima dva značenja. Prvo se odnosi na lingvističku disciplinu, na znanost o ustaljenim izrazima čvrste strukture, koji se mogu izučavati u okviru jednoga ili više jezika odnosno samo na teoretskom planu. Drugo predstavlja ukupnost svih frazema raspoređenih prema različitim kriterijima, na primjer prema komponentama određenog semantičkog polja: *zoonimna frazeologija* (ukupnost frazema sa zoonimnim komponentama), *somatska frazeologija* (ukupnost frazema sa somatskim komponentama). Zatim, postoji podjela prema podrijetlu i proširenosti upotrebe: *internacionalna frazeologija* (ukupnost internacionalnih frazema), *nacionalna frazeologija* (ukupnost frazema nacionalnog karaktera), *posuđena frazeologija* (ukupnost frazema-posuđenica). U predgovoru Hrvatskog frazeološkog rječnika (Menac: 2002) također se može pronaći podatak da se frazeologija svakog jezika dijeli na nacionalnu i međunarodnu. Nacionalna je niknula u tom jeziku, a međunarodna je zajednička mnogim jezicima. Sličnu podjelu i definicije nalazimo kod Antice Menac u knjizi *Hrvatska frazeologija* (2002: 16-17). Prema vremenskoj raslojenosti frazeologija može biti npr. *arhaična* (ukupnost arhaičnih frazema). Prema područnoj raslojenosti frazeologiju dijelimo na *dijalektalnu* i *regionalnu frazeologiju* (ukupnost frazema koji se upotrebljavaju na određenom području).

Ukratko, frazeologiju možemo podijeliti prema kriterijima po kojima smo izdvojili frazeme koje proučavamo.

2.1. Definicija frazeologije

Frazeologija je lingvistička disciplina koja proučava frazeme.

Prema knjizi *Bevezetés a frazeológiába (Uvod u frazeologiju*, Forgács: 2007: 15) frazeologija je definirana kao lingvistička grana koja se bavi ustaljenim svezama riječi (állandósult szókapcsolatok), koje nazivamo i frazemima, frazeologizmima, ili frazeološkim svezama riječi (frazéma, frazeologizmus, frazeológiai egységek).

Antica Menac (2002: 11) govori da su frazemi središte njezina proučavanja, što znači da su oni temeljne jezične jedinice kojima se bavi frazeologija kao lingvistička grana.

Željka Fink Arsovski (2002: 5) piše da je frazeologija znanost o ustaljenim izrazima čvrste strukture, koji se mogu izučavati u okviru jednoga ili više jezika odnosno samo na teoretskom planu.

Vodeći se navedenim definicijama za frazeologiju možemo reći da je lingvistička disciplina kojoj je zadatak analiza ustaljenih sveza riječi čvrste strukture koje se nazivaju frazemima.

2.2. Temeljne frazeološke jedinice

Osnovne jedinice koje proučava frazeologija zovu se frazemi. Njihova je definicija uglavnom jednostavna. Pod pojmom frazem smatra se frazeološka sveza riječi u kojoj dolazi do promjene odnosno gubitka značenja svih ili nekih sastavnica (barem jedne od njih) pa značenje cijele sveze ne proistječe iz značenja pojedinih sastavnica. Frazem je osnovna jedinica frazeološkog jezičnog sustava (Menac, 2002: 5-6).

Željka Fink Arsovski (2002: 6) ih definira kao cjeline koje se sastoje od najmanje dviju sastavnica (od dviju autosemantičkih ili od kombinacije autosemantičke i sinsemantičke) koje karakterizira cjelovitost i čvrsta struktura.

Forgács (2007: 15) navodi da su frazemi jedinice koje se sastoje od dvije ili više riječi, odnosno ustaljene strukture riječi, koje ne nastaju u govornom procesu.

Istu nam definiciju donosi i Vilmos Bárdosi (2005: 5) koji kaže da su frazemi sveze riječi koje se sastoje od dvije ili više riječi, te između njih postoji više-manje stabilna veza.

Ukratko, frazemi su jezične jedinice uglavnom vrlo čvrste strukture čijim se proučavanjem bavi lingvistička grana frazeologija.

2.3. Obilježja frazema

Frazemi su strukture od najmanje dviju sastavnica koje karakterizira cjelovitost i čvrsta struktura. Ne nastaju u govornom procesu, nego se upotrebljavaju kao već gotove, naučene cjeline, pa se može govoriti o njihovoj reproduktivnosti. Vrše sintaktičku funkciju u rečenici ili se upotrebljavaju kao zasebne rečenice (cjeline). Za njih je karakteristična slikovitost koja se odražava u dubinskoj strukturi frazema, a svojstvena im je i snažna ekspresivnost, te konotativno značenje (Fink-Arsovski, 2002: 6).

Antica Menac (2002: 15) sažima obilježja frazema koji pokazuju četiri iste značajke: značenje cjeline koje nije jednako zbroju značenja pojedinih sastavnica; uglavnom stabilan red riječi, čvrstu strukturu u kojoj su leksičke zamjene ograničene, a gramatičke ne unose semantičke promjene. Zadnja se značajka tiče opsega frazema; najmanji mu je opseg kad se sastoji od jedne samostalne i jedne pomoćne riječi, a najveći opseg frazema nije određen.

Primjeri složenih frazema su *gdje je bog rekao laku noć, zadnja rupa na svirali*, a primjer nešto jednostavnijeg je frazem *kao na traci*.

2.4. Podjela frazema u hrvatskom jeziku

U mađarskoj lingvistici, točnije kod Forgácsa (2007: 73-98) nalazimo podjelu frazema prema njihovim strukturno-semantičkim obilježjima. Međutim, u hrvatskoj literaturi takva podjela ne postoji, pa frazemi u hrvatskom čine samo jednu, homogenu skupinu stalnih veza u frazeologiji.

Jedina mogućnost podjele odnosi se na sam oblik frazema, a tu podjelu analiziraju Antica Menac (2002: 17-19) i Željka Fink-Arsovski (2002: 8).

Prema tome frazemi se u hrvatskom jeziku, uzimajući u obzir njihov oblik, dijele na skupove riječi, fonetske riječi i frazeme s oblikom rečenice.

Skup riječi je najčešći oblik frazema, a predstavlja svezu dviju ili više samostalnih riječi uz pomoćne riječi ili bez njih. U takvim se konstrukcijama pojavljuju razni tipovi sintaktičkih sveza, koji se mogu podijeliti po tipu same sveze, po glavnoj riječi, po uporabi pomoćnih riječi, i tako dalje.

U sintaktičkoj svezi neovisnog tipa sastavnice se povezuju neovisnim veznicima, na primjer; *živ i zdrav, Sodoma i Gomora, ognjem i mačem*. Kod sveza ovisnog tipa nalazimo kongruenciju ili sročnost, kad se glavna i ovisna riječ u svezi podudaraju u rodu, broju i padežu (*začarani krug, peta kolona, krokodilske suze*), rekciju (upravljanje), kad glavna riječ određuje u kojem će obliku biti ovisna riječ. Prema glavnoj riječi rekcija može biti glagolska (*otkrivati Ameriku*), imenička (*čovjek od riječi*) i pridjevska (*pun sebe*). Treći tip ovisnih sveza je pridruživanje, kad je ovisna riječ nepromjenjiva ili se rabi samo u osnovnom obliku (*krivo gledati, mirno spavati*).

Fonetska riječ je sveza jedne samostalne i naglašene riječi i jedne (*rijetko dviju*) nesamostalne i nenaglašene riječi, koje zajedno tvore naglasnu cjelinu (*iz inata, ispod časti, preko noći, preko volje, ni u ludilu*). Pojedini frazeolozi¹ ovakve sveze ne smatraju frazemima, vodeći se kriterijem da samo sveze od dviju ili više samostalnih riječi mogu biti frazemi.

Frazemi koji po obliku odgovaraju rečenici su oni frazemi kojima je rečenica osnovni strukturni oblik. Ona može biti jednostavna (*vrag ne spava, u tom grmu leži zec*) i složena. Dakle, takvi frazemi ne nastaju rekcijom glagola, nego su sami po sebi u obliku rečenice.

¹ Ne navodi se o kojim je frazeolozima riječ.

Složene rečenice mogu biti nezavisno složene (*dođoše divlji i istjeraše pitome*) i zavisno složene (*što mu je na srcu to mu je na jeziku*) (Menac, 2002: 17-19).

2.5. Struktura frazema

Kao što smo već vidjeli, frazemi su jezične jedinice vrlo čvrste i zatvorene strukture. Oni se reproduciraju u unaprijed određenom, gotovom obliku. Značenje frazema ne proistječe iz značenja njegovih pojedinačnih sastavnica, nego iz zbroja značenja. Podrazumijeva se da govornik unaprijed zna značenje frazema.

Ipak, čvrsta struktura ne znači nužno i da je ona nepromjenjiva. Postoje oni frazemi kojima se neke sastavnice mogu u određenoj mjeri promijeniti. Ponekad mogu biti zamijenjene sinonimom, primjerice *časna (poštena) riječ*, ili onom rječju koja je toj sastavnici semantički bliska; *vrag ne spava (ne miruje)*. Ponekad se za zamjenu koriste one riječi koje nemaju značenjske veze s rječju koju zamjenjuju. Takav je npr. frazem *gdje je bog (vrag) rekao laku noć*, u kojemu se *bog* zamjenjuje svojim antonimom *vrag*. Također, izmjene su podložne i ovisе o regionalnoj pripadnosti govornika nekog jezika, pa se razlikuju od dijalekta do dijalekta ili od narječja do narječja (Menac, 2002: 11-15).

Osim spomenutih, postoje i strukturne promjene, kada se mijenja struktura frazema, a ne sastavnice, na primjer *imati zub na koga* ili *imati koga na zubu*.

Također, ponekad unutar nekog frazema mora doći i do gramatičkih promjena. Na primjer, u frazemu *primiti* ili *primati k srcu* moramo, ovisno o situaciji, birati glagolski vid.

Jedna se vrsta zamjena odnosi na odnose sugovornika, odnosno aktera neke radnje, pa tako frazem *dati košaru nekome* ima svoj značenjski par *primiti košaru od nekoga* (Menac, 2002: 11-14).

2.6. Značenje frazema

Uz značenje frazeoloških sveza veže se pojam desemantizacije. Radi se o semantičkoj pretvorbi koja može zahvatiti sve ili samo dio sastavnica nekog frazema. U svakoj jezičnoj svezi svaka pojedinačna riječ ima svoje značenje. Međutim, jedna od definicija frazema glasi da je on jezična struktura u kojoj sve ili samo neke sastavnice gube svoje značenje, te da značenje cjeline proizlazi iz ukupnosti tih dijelova, a ne iz svakog zasebno. Menac (2002: 10) za usporedbu donosi primjere takozvanih slobodnih sveza riječi, u kojima ne dolazi do promjene značenja pojedinih sastavnica i značenje cjeline proizlazi iz njih samih, te govornik sam može birati koju će riječ upotrijebiti u razgovoru, odnosno takve mu se cjeline ne nameću unaprijed. Primjerice, *desna ruka* kao slobodna veza znači dio tijela, a kao frazeološka sveza označava najbitnijeg pomagača.

Fink-Arsovski (2002: 9) navodi da desemantizacija frazema može biti provedena na dvjema razinama.

Potpuna desemantizacija znači da su sve komponente u sastavu frazema semantički preoblikovane, to jest da se frazeološko značenje izražava na posve drugačiji način, da se pri definiranju frazema ne služimo ni jednom frazeološkom sastavnicom. Primjerice, *dok si rekao keks* znači vrlo brzo, pa značenje konstrukcije nema apsolutno nikakve veze sa značenjem ijedne sastavnice.

Kod djelomične je desemantizacije samo dio komponenata izgubio svoje izvorno leksičko značenje, pa se nedeseantizirane komponente najčešće upotrebljavaju i u određivanju frazeološkog značenja. Na primjer, *raditi na crno*; sastavnica *raditi* ostaje u svom prvotnom značenju, dok se mijenja dio na crno, a značenje mu je nelegalno.

2.7. Porijeklo frazema

Pod porijeklom frazema podrazumijeva se jezik u kojem je taj frazem nastao. Prema Menac (2002: 16) frazeme prema njihovom porijeklu možemo podijeliti na *nacionalne* (u hrvatskom *davati šakom i kapom, vedriti i oblačiti, kud puklo da puklo*) i *posuđene* (*alfa i omega, in memoriam, nositi svoj križ, pitanje života i smrti, all right, enfant terrible, začarani krug*). Prvi su oni frazemi koji su nastali u jeziku u kojem se upotrebljavaju, a drugi oni koji su nastali u nekom drugom jeziku, ali su u većoj ili manjoj mjeri prilagođeni onom jeziku koji ih je posudio. Primjer frazema prilagođenog jeziku unutar kojega se koristi mogao bi se smatrati *alfa i omega*, budući da se i u drugim jezicima koriste ove dvije sastavnice, ali u hrvatskom koristimo hrvatski veznik i.

Postoje oni frazemi koji se koriste u svom izvornom obliku (jeziku), poput frazema *in memoriam*, zatim *in medias res*, *sub rosa* i mnogi drugi, kao što se to može vidjeti u priloženom korpusu frazema.

Podjelu frazema koja se odnosi na njihovo porijeklo donosi i Forgács² (2007: 250). Od takozvanih frazema s potpunom ekvivalencijom razlikuje frazeme koji su se u određenom jeziku “udomačili” u svom izvornom obliku (*az idegen alakban meghonosodott frazémák*), a oni su porijeklom prvenstveno iz latinskog jezika, premda ih ima mnogo i iz engleskog, francuskog, te njemačkog. Podijeljeni su u nekoliko skupina.

Prvu skupinu čine klišeji porijeklom iz latinskog jezika, poput frazema *ab ovo, in medias res, post festum, cum grano salis, sub rosa, summa summarum*, koji se uglavnom koriste na latinskom, budući da ih govornici većinom poznaju u tom obliku. Doslovni bi prijevod često doveo do nerazumijevanja; primjerice *ünnep után, a rózsá alatt* koji bi doslovno prevedeni na hrvatski glasili *nakon praznika i ispod ruže*, te brojni drugi. Imaju oblik koji se na mađarskom naziva *szólásglosszema*, a u hrvatskom se također ubrajaju u frazeme, što potvrđuje definicija poimanja frazema u Hrvatsko-latinskom frazeološkom rječniku (1994). Za navedeni mađarski izraz nisam pronašao odgovarajući hrvatski prijevod, no Rozgonyiné Monár Emma u članku *A szólások grammatikai tulajdonságai* (1981: 340) ga definira kao jedinicu koja sadrži jezgru

² Treba napomenuti da u hrvatskoj literaturi nisam našao slične podjele.

značenja nekog pojma, te navodi nekoliko takvih vrsta frazema, primjerice *Suba alatt* (u tajnosti).

Drugu skupinu čine oni frazemi koji se ubrajaju u skupine *közmondás* ili *helyzetmondát*. Takve skupine u hrvatskom jeziku ne čine frazeološki fond. Ipak, te se strukture u oba jezika prevode, pa tako nalazimo primjere poput poslovice *Errare humanum est* (*Tevedni emberi dolog - Ljudski je grijehiti*), *In vino veritas* (*Borban az igazság - U vinu je istina*).

Također, postoje i oni primjeri za koje u mađarskom jeziku postoji ekvivalent, ali ne po obliku, već po značenju, a Forgács (2007: 258) takvu ekvivalenciju naziva značenjskom (jelentési ekvivalencia). Primjer nalazimo u latinskom izrazu *festina lente*, koji se na mađarski doslovce prevodi kao *siess ráérősen*, no i sam mađarski jezik ima svoj ekvivalent, a to je "*Lassan járj, tovább érsz!*" (Forgács, 2007: 250). Hrvatska se inačica u potpunosti poklapa s latinskim i glasi *Požuri polako*, a to je ujedno i hrvatska verzija doslovnog prijevoda poslovice na mađarski (*siess ráérősen*).

S druge strane, na samom su mađarskom govornom području nastale jezične konstrukcije na latinskom jeziku. Uglavnom se radi o političkim sloganima, poput *Extra Hungariam non est vita* (*si est vita, non est ita*), *Vitam et sanguinem*, *Ugocsa non coronat*. Dakle, radi se o suprotnom smjeru utjecaja pojedine frazeologije, obzirom da je u ovom slučaju sam latinski jezik obogaćen novim svezama riječi (Forgács, 2007: 251). Premda točne podatke o navedenim krilaticama nisam pronašao, razloge velike zastupljenosti latinskih izraza na mađarskom govornom području vjerojatno treba tražiti u službenoj upotrebi latinskog jezika u pravnim i drugim bitnim poslovima u Ugarskoj u srednjem i novom vijeku.

2.8. Podjela frazeoloških jedinica u mađarskom i hrvatskom

2.8.1. Uvod

Premda u hrvatskoj i mađarskoj literaturi – kao što smo naveli u prethodnim poglavljima - nalazimo otprilike jednake i identične definicije frazeologije kao znanosti i njezinih temeljnih jedinica – frazema, ipak postoje znatne razlike u tome što se podrazumijeva pod tim pojmom u hrvatskom, a što u mađarskom jeziku.

2.8.2. Frazemi u hrvatskom i mađarskom jeziku

Podjela frazeoloških jedinica u mađarskom je daleko šira i detaljnija od one u hrvatskoj lingvistici. Pojam frazema u hrvatskom jeziku odnosi se na frazeološku svezu riječi, vrlo čvrste strukture i snažne konotativnosti. Značenje mu proizlazi iz cjeline, a ne iz sastavnica. Po obliku se dijeli u skupove riječi, fonetske riječi, te na frazeme s oblikom rečenice, o čemu detaljnije pišu Menac (2002) i Fink-Arsovski (2002). Ta je podjela analizirana u poglavlju koje se bavi podjelom frazema u hrvatskom jeziku.

U mađarskom jeziku kategorizacija je mnogo složenija. Naime, pojam frazem, na mađarskom frazéma, frazeologizmus, ili *állandósult szókapcsolat*³ obuhvaća širi spektar stalnih veza riječi. U mađarskom jezikoslovlju podjelu takvih sveza riječi donose Vilmos Bárdosi i Tamás Forgács. Posljednji je autor rječnika *Magyar szólások és közmondások szótára* (2004.), dok je Bárdosi napisao dva rječnika na tu temu: *Közmondások* (2005.) i *Szólások* (2005.). Kao što im i nazivi govore, prvi sadrži poslovice i njima slične pojmove (sudeći prema kriterijima navedenim pri podjeli i analizi frazema u ovom radu), a drugi ono što se u mađarskoj lingvistici smatra frazemima (*szólások*), odnosno takvu skupinu bismo mogli nazvati frazemima u užem smislu.

³ Pojam *állandósult szókapcsolat* ili na hrvatskom *stalna veza riječi* upotrebljava se za sve vrste takvih konstrukcija, bez razlike u hrvatskom i mađarskom. Pojam se koristi općenito, za sve konstrukcije.

Bárdosi (2005: 5) skupine riječi dijeli na *slobodne* i *čvrste*. Ovdje uostalom vidimo sličnost s podjelom Antice Menac (2002: 9-11). Zatim, one frazeološke dijeli na već navedenu skupinu *szólások* (*kivágja a rezet; felkapja a vizet; árkon-bokron keresztül*), *szóláshasonlatok*, koje naziva i *komparativnim (poredbenim)*⁴ *frazemima*, veze slične prethodnoj skupini (*szegény, mint a templom egere; annyit ért valamihez, mint tyúk az ábécéhez*), zatim na takozvanu grupu *helyzetmondatok*, cjeline koje se koriste u zadanim okolnostima, s određenim ciljem, te posljednju skupinu *közmondások*, odnosno poslovice, te njima srodne skupine.

Forgács (2007: 50-73), s druge strane, donosi podjelu frazema po nizu različitih kriterija, primjerice prema komunikacijskim funkcijima, sintaktičkim funkcijima, semantičkim funkcijima, no u nastavku će biti objašnjena ona koja se tiču strukturno-semantičkih obilježja, a posebno će biti analizirana skupina *közmondások*, koju je i sam Forgács izdvojio od ostalih, te usporedio s njima sličnim skupinama sveza.

2.8.3. Szólások (frazemi u mađarskom jeziku)

Rozgonyiné Monár Emma u članku *A szólások grammatikai tulajdonságai* (1981: 339-347) objašnjava gramatička svojstva mađarske skupine *szólások* (na hrvatskom *frazemi*) koja predstavlja velik dio ustaljenih sveza u mađarskom jeziku.

S obzirom na funkciju oni mogu biti glagolske strukture (*itatja az egereket - cmizdriti*), ili imati vrijednost imenice (*fából vaskarika*⁵), pridjeva (*minden hájjal – premazan svim mastima*), te priloga (*suba alatt – potajno, kradomice; saját szakállára – na vlastitu odgovornost; egy füst alatt – odjednom, u isti mah*).

Obzirom na njihovu strukturu, postoje tri vrste frazema. *Szólásglosszéma* je frazem s vrijednošću dijela rečenice, primjerice *egy füst alatt, suba alatt*. *Szólásszintagma* predstavlja nešto složeniji

⁴ Prema opisu poredbenih frazema kod Fink-Arsovski (2002), skupina *szóláshasonlatok* gotovo u potpunosti odgovara upravo toj skupini.

⁵ Nisam pronašao prijevod na hrvatski, ali prema mađarskim objašnjenjima taj frazem znači raditi nešto nemoguće.

rečenični dio (*ötödik kerék*). *Szólásmondatt* sadrži barem jedan predikat, a takvi frazemi vrše funkciju rečenice. Npr. *kilóg a lóláb, ázik a kötél, csípős a nyelve*.

Forgács (2007: 74) navodi da O. Nagy Gábor⁶ razlikuje tri tipa frazema obzirom na strukturu; jednostavne, složene i one s oblikom rečenice.

Jednostavni su oni frazemi koji imaju samo jedan dio, a uglavnom su oni s glagolskom funkcijom poput *bakot lő, megüti a bokáját*, a u manjoj mjeri oni s imeničkom ili pridjevskom funkcijom, primjerice *telhetetlen papzsák, burokbán született, saját szakállára*.

Složeni frazemi imaju dvije podskupine: *párhuzamos felépítésű szólások* (frazemi s dva slična dijela uvijek odvojena zarezom) i *szóláshasonlatok* (skupina koja se u hrvatskom može poistovjetiti s poredbenim frazemima). Prvu skupinu čine frazemi s jednakim veznikom koji spaja dva dijela, npr. *se füle, se farka, se íze, se búze*, ali i oni bez veznika, poput *egyszer hopp, másszor kopp*.

Treća skupina su frazemi s oblikom rečenice, no za tu skupinu ne navodi nikakve primjere

2.8.4. Usporedba pojmova frazem i szólás

Uspoređujući pojam frazema u hrvatskom i mađarskom jeziku, može se doći do zaključka da pojam *szólás* u mađarskom u potpunosti odgovara hrvatskom pojmu *frazem*. Kao i njegov hrvatski ekvivalent, mađarski *szólás* može vršiti imeničku, glagolsku, pridjevsku ili priložnu funkciju. U prethodnom poglavlju nalazimo na podjelu skupine *szólások* prema obliku, a to uvelike odgovara i podjeli u hrvatskom jeziku. Zatim, značenje im je na prvi pogled skriveno, te je nužno određeno predznanje za razumijevanje u govornom procesu. Premda u mađarskom oni, kao i skupina poslovice, čine frazeološki fond, ipak su po svim kriterijima odvojeni od njih, te čine zasebnu skupinu. U hrvatskom poslovice ne čine frazeološki fond, ali su naglašene jasne razlike između njih i samih frazema.

⁶ Ne navodi se o kojem je dijelu riječ.

2.8.5. Szóláshasonlatok

Forgács (2007: 74) skupinu ustaljenih sveza riječi szóláshasonlatok naziva i komparativnim frazemima, a oni uvijek imaju dva dijela. Radi se o vrsti frazema kojima se nešto uspoređuje. Prvi je dio u većini slučajeva glagol ili pridjev koji se s drugim dijelom spaja veznikom *mint*. Primjerice, *büszke vki, mint a páva (šepiri se poput pauna)*; *ritka valami, mint a fehér holló (rijedak kao bijeli gavran)*; *ordít, mint a fába szorult féreg (dere se kao da ga kolju)*. U mađarskom postoje i oni primjeri koji započinju izrazima *olyan, akkora, annyira*, na primjer *akkora tuskó, hogy fütyülnie kell az erdón nehogy kivádják (netko je toliki panj da u šumi treba zviždati da ga ne bi posjekli)*.

S ovom skupinom u hrvatskom se mogu usporediti takozvani poredbeni frazemi. Imaju tri identična dijela; cjelinu koja se uspoređuje, cjelinu kojom se uspoređuje i poredbeni veznik koji spaja ta dva dijela. Primjerice, *plakati kao ljuta godina, biti kao nov, putovati kao kofer*. Fink Arsovski (2002: 10-15) navodi brojne primjere, između ostaloga *stajati kao stup, šutjeti kao zaliven, biti kao nov* i brojne druge. Funkcija im je također ista. Razlika je u tome što u mađarskom takvi frazemi pripadaju skupini koja je nastala prema strukturno-semantičkim obilježjima, dok su poredbeni u hrvatskom jeziku jedna od mnogo tematskih skupina i kao takvi čine ukupnost poredbenih frazema, odnosno poredbenu frazeologiju (Fink-Arsovski, 2002: 10-11).

Željka Fink-Arsovski u knjizi *Poredbena frazeologija* (2002: 10-15) navodi da se poredbe ili komparacije vrlo često susreću i u govoru i u književnosti. One obogaćuju stil, čine ga življim, plastičnijim, slikovitijim, ugodnijim za slušanje ili čitkijim. Osim toga, one povezuju ili suprotstavljaju pojmove iz dvaju područja.

S druge strane, jedan se manji dio poredbi ustalio u upotrebi i od tada se kao cjelina počinje upotrebljavati u govoru i književnim tekstovima. Takve su komparacije, obzirom da kao figure imaju snažnu ekspresivnost i konotativno značenje, zatim silno izraženu slikovitost, dobile status ustaljenih izraza, te su prešle u frazeološki fond, pa se smatraju jednim njegovim strukturnim stupom, i objedinjeno se nazivaju poredbenom frazeologijom, odnosno ukupnošću poredbenih frazema.

Temelj poredbene frazeologije su poredbeni frazemi. Postoje dva osnovna strukturalna tipa: *trodjeljni* i *dvodjeljni*. Trodjeljna struktura pretpostavlja komponentu koja se uspoređuje, poredbeni veznik i komponentu s kojom se uspoređuje, dok se dvodjeljni sastoje od poredbenog veznika i komponente s kojom se uspoređuje. Prilikom usporedbe većinom se upotrebljava veznik kao, a u manjoj mjeri veznik poput. Trodjeljni skupovi riječi mogu biti glagolski, pridjevski, priložni, imenički i zamjenički, te čine većinu poredbenih frazema u hrvatskom jeziku. Oni su usporedivi s mađarskom skupinom *szóláshasonlatok*, no ta je skupina u mađarskom uspostavljena prema strukturalno-semantičkim obilježjima, a u hrvatskom oni čine samo jednu tematsku grupu.

2.8.6. Poslovice (közmondások)

Definiranje i određivanje ove vrste sveza riječi vrlo je zahtjevan zadatak, s obzirom na to da ne postoje jasni kriteriji prema kojima bismo mogli reći što je poslovice, a što nije, pa se do današnjih dana nije pojavila definicija prema kojoj bismo se u potpunosti mogli ravnati. Ipak, postoji nekoliko obilježja koja se mogu pripisati barem većem dijelu poslovice. Kao prvo, većina definicija, poput onih koje daju Forgács i Riedl naglašava da su poslovice više-manje zatvorene strukture, što znači da se u govornom procesu ne mogu mijenjati, odnosno ne mogu se mijenjati njihove sastavnice. Forgács (2007: 99-101) se poziva na Friedricha Seilera koji govori o tri kriterija. Prvi je da poslovice moraju biti poznate velikom broju ljudi, zatim da moraju nositi neku pouku, te da moraju imati uzvišeni stil. Međutim, ti kriteriji ne moraju nužno određivati poslovice, s obzirom na to da postoji više stupnjeva "poznatosti" nekih poslovice. Postoje one koje se koriste samo u određenim državama ili područjima, a izvan njih su ili nepoznate ili se jednostavno ne upotrebljavaju, te one koje su poznate diljem svijeta i nisu usko vezane za samo jedan narod i jezik. Primjer za ovu drugu skupinu su latinske poslovice. S druge strane, sporno je i to nose li one uvijek neku pouku. To je u većini slučajeva tako, no ne mogu se na tome bazirati definicije pojmova. Osim toga, one ne moraju biti uzvišenog stila, štoviše postoje mnoge koje u sebi sadrže vulgarne i neprimjerene riječi. Za kraj navedimo definiciju za koju Forgács (2007: 101) piše da ju je preuzeo od Wolfganga

Miedera; *Poslovice su općepoznate, skraćene rečenice koje u sažetom obliku sadrže savjet za neku situaciju u životu ili neku mudrost.*

2.8.7. Razlika između pojmova *szólás* i *közmondás*

U mađarskom se jezikoslovlju mogu primijetiti česte podjele frazema na skupine *szólások* i *közmondások*, a svaka od njih sebi srodnim cjelinama čini zasebnu grupu u rječnicima i drugoj jezikoslovnoj literaturi.

Još Riedl Frigyes u članku *A szólások magyarazata* (1888: 260-264) opisuje frazeme, ali i njihova jezična svojstva po kojima se razlikuju od poslovice. Prema njegovu mišljenju frazemi su dio skupine poslovice, no od njih se znatno razlikuju. Ovdje se može primijetiti da na znanstvenoj razini termin frazem nije u potpunosti izdvojen iz grupe poslovice, s obzirom na to da se radi o članku koji je napisan krajem 19. stoljeća.

Kao najveću sličnost među njima on navodi prenošenje iz generacije u generaciju. Obje skupine žive “na ustima govornika” nekog jezika. Aktivno se upotrebljavaju u govornom procesu. Poslovice također može biti frazem ako se upotrebljava poput nekog izraza, s određenim ciljem. Obje skupine su slikovite i simbolične.

Ipak, poslovice je u prvom redu neko pravilo, načelo i mora nositi određenu poruku, središnju misao. S druge strane, frazem je jezična konstrukcija stvorena s ciljem prenošenja često skrivenog značenja (1888: 260-264). Naime, frazemi većinom imaju skriveno, odnosno značenje koje se ne može isčitati iz njegovih sastavnica, pa je nužno poznavanje okolnosti i konteksta u kojima su nastali. Željka Fink-Arsovski (2002: 7) spominje potpunu i djelomičnu desemantizaciju. Kako bismo mogli spoznati ono skriveno značenje, obično moramo biti upoznati s povijesnim, kulturnim, geografskim i drugim obilježjima nekog područja. Dakle, razlika je u tome što se značenje frazema (*szólás*) ne može razaznati iz njegovih sastavnica, nego je potrebno poznavati širi kontekst, a značenje poslovice se može, štoviše poslovice mora nositi određenu poruku, a ona se može shvatiti iz sadržaja same konstrukcije.

Od navedene dvije skupine treba razlikovati i krilatice koje Riedl (1888: 262) naziva *közidezetek* (za razliku od naziva *szállógék*, kakav susrećemo kod svih drugih lingvista), a temelje se na nekom pjesničkom ili političkom izričaju.

2.9. Podjela poslovicama srodnih elemenata u mađarskom

2.9.1. Odnos poslovice s ostalim sličnim pojmovima

Poslovicama su vrlo bliske i strukture poput sentencija, maksima, aforizama, te krilatica, a ponekad ih je teško razdijeliti i reći koja vrsta pripada kojoj skupini.

Jedan od kriterija je taj da poslovice moraju biti poznate i prihvaćene širokom krugu ljudi, no oni ne moraju nužno znati za njihova autora.

S druge strane, važno je da autor sentencija, maksima i aforizama bude poznat. Ipak, čest je slučaj da s vremenom brojne sentencije ili krilatice postanu uobičajene i korištene u tolikoj mjeri da prilikom upotrebe u govornom procesu i ne razmišljamo o njihovu porijeklu, pa one u tom slučaju postaju poslovice.

Stoga Forgács (2007: 101) govori da je glavnu razliku među tim izrazima ne čini njihovo porijeklo, nego učestalost korištenja.

2.9.2. Szállóigék (krilatice)

Forgács (2007: 101) navodi da se u mađarskoj terminologiji krilatice u frazeme ne ubrajaju prema lingvističkim kriterijima. Taj je pojam prvi uveo njemački lingvist Georg Büchmann, 1864. godine. Tim jezičnim strukturama daje naziv *Geflügelte Worte*. Pozivajući se na rad spomenutog njemačkog lingvista Forgács (2007: 101) krilatice definira kao izraze s poznatim autorom. Da bismo nešto svrstali u krilatice, moramo poznavati autora ili barem kontekst. U mađarskom jeziku, osim mađarskih, ima i mnogo krilatica porijeklom iz Biblije, latinskog, grčkog, njemačkog, francuskog i engleskog jezika.

Na sličnom je tragu i Dubravka Sesar (1998: 305-308) koja piše da pojam krilatica ima svoje antičko porijeklo. Tu je sintagmu od Homera preuzeo već spomenuti Georg Büchmann, a navodi se kako se na njega pozivaju i neki noviji autori, no nije navedeno na koje se autore misli. Postoje tri kriterija prema kojima bismo mogli razlikovati krilatice od poslovice. Prvi je taj da je dokazivo njezino književno porijeklo ili njezin historijski začetnik. Zatim, da nije samo općepoznata nego da je prešla u upotrebu. Treći je kriterij da upotreba i primjena nisu samo privremene, nego trajne, iako trajnost ne mora nužno značiti vječnost.

Nadalje, prema Sesar Büchmann uočava da se krilatica od ostalih izreka, pa i od poslovice razlikuje na razini protočnosti i tvrdnje, pa prepoznaje dvije kategorije krilatih riječi. Prve su književne krilatice, nastale od citata, a druge krilatice nastale od izreka.

Spomenuti autori ne navode primjere krilatica, no u tu bi se skupinu mogla ubrojiti latinska izreka *Oderint dum metuant* (*Neka me mrze, samo neka me se boje*) koja se pripisuje caru Neronu.

2.9.3. Sentencija

Sentencije su sažete mudre izreke u obliku rečenice koje se mogu primijeniti na brojne konkretne situacije, te izražavaju neku univerzalnu istinu ili moralno načelo. Uobičajene su u, primjerice, retoričkim djelima Tacita, Seneke i Juvenala, dok se od srednjovjekovnih autora ističe Petrus Lombardus. Citirajući Miedera Forgács (2007: 102) kaže da se sentencije od poslovice razlikuju po tome što one ipak više izražavaju filozofski aspekt, dok poslovice imaju funkcije svakodnevne upotrebe. Međutim, ako se neka sentencija jako često koristi onda ona može postati poslovicom. U tom je slučaju nazivamo poslovicom s poznatim autorom.

Primjer sentencije je *Ut vivas, comedere, at non vivas propter edendum*, što se na mađarski prevodi *Egyél, hogy élj, s ne azért élj, hogy egyél*, odnosno na hrvatski *Jedi da bi živio, a ne živi radi jela*.

2.9.4. Maksima

Navedeni pojam dolazi od latinske sintagme *maxima regula*, što znači najviši standard, princip, najviše načelo (na mađarskom *legfőbb norma, élv*). Forgács ih definira kao geslo koje u sažetom obliku sadrži neko životno pravilo ili pouku. Navodi da Mieder smatra kako maksimama nedostaje uobičajenost poslovice i ustaljenost u tekstu, karakteristična za sentencije (Forgács, 2007: 102).

Prema *Rječniku književnih termina* (1992) maksime su “osnovno načelo ili princip u životu i radu, ideja-vodilja”, “lozinka”, one su i filozofsko-književni rod, poznat već u kineskoj i indijskoj književnosti starog i srednjeg vijeka. Ni za ovu skupinu spomenuti autori ne navode primjere.

2.9.5. Aforizmi

Rječnik književnih termina (1992) navodi da su aforizmi svojevrsne umjetničke varijante narodnih poslovice. Uglavnom se javljaju u obliku proznih rečenica, ali i u obliku strofa. Sadrže neku opću misao, pouku. Od poslovice ih razlikuje to što nisu toliko izrazi općeg iskustva, a od sentencija se razlikuju po svojoj slobodi.

Forgács (2007: 103) ih definira kao sažete rečenice koje sadrže suštinu nekog pojma. Za razliku od sentencija, koje su rečenice izvađene iz nekog teksta, aforizmi su gesla nastala s posebnim ciljem da se nešto opiše, a sadrže neko moralno pravilo. Isti autor kao primjer aforizma navodi latinsku izreku *Cornix cornici oculos non effodit*, te mu pridružuje mađarsku poslovice *Farkas farkast nem eszik* kao ekvivalent. Latinska izreka na hrvatskom glasi *Vrana vrani očiju nikada ne vadi* (Riznica latinskog jezika, 1997: 69), a doslovni prijevod mađarske poslovice je *Vuk ne jede (drugog) vuka*.

2.9.6. Frazemi u hrvatskim i mađarskim rječnicima

Moje tvrdnje potvrđuje i stanje u hrvatskim i mađarskim rječnicima. Radi usporedbe bih naveo nekoliko njih.

U *Hrvatsko-latinskom frazeološkom rječniku* (1994: 4-5) osnovnom frazeološkom jedinicom, frazemom, autori smatraju jezičnu strukturu sastavljenu od barem dviju riječi, motiviranu prema situaciji ili kontekstu, a značenje joj je različito od značenja pojedinih riječi koje ulaze u njezinu strukturu. No, zbog zadanog opsega rječnika, nisu obrađene poslovice, izreke, pozdravi, uzvici i druge govorne formule.

Iz prethodnih se rečenica ne razaznaje jasno smatraju li autori možda i ove druge skupine frazemima, ili su one izostavljene iz drugih razloga, no svi primjeri u rječniku odgovaraju kriterijima frazema, onako kako ga definira hrvatska lingvistika.

Jedan od kriterija je bio i motiviranost frazema, npr. *plivati (ići) sa strujom – flumini obsequi, secundo flumine deferri, cursu defluere*. Također, prilikom izrade rječnika je bilo potrebno temeljito istražiti porijeklo, te ekvivalenciju s latinskim frazemima.

Primjeri jedinica u rječniku sastoje se od jednog hrvatskog nadređenog pojma, leksema, zatim slijede hrvatski frazemi i na kraju primjeri latinskih ekvivalenata. Ekvivalenti su odabrani na način da je na prvom mjestu frazem u kojemu se istim riječima u oba jezika realizira isto značenje. Primjerice, *bacati biserje pred svinje – margaritas ante porcos iacere*. Forgács bi takav tip ekvivalencije nazvao potpuna (teljes ekvivalencia) ekvivalencija, budući da se ovim frazemima podudaraju i značenje i oblik.

Ako u latinskom ne postoji potpuni ekvivalent, onda se navodi onaj s istim značenjem (značenjska ekvivalencija), ali s drugačijim vokabularom, to jest oblikom samog frazema. Na primjer, *otkrivati Ameriku – Iliada post Homerum canere*.

U zadnjem se slučaju, kad ni takvih ekvivalenata nije bilo, koristio se opisni izraz, kao na primjer *imati bube glavi – inanes curas in animo volvere, ineptire*.

Ako u latinskom nisu pronašli nikakav ekvivalent, onda su ga autori sami skovali, pa nalazimo primjer *vatreno krštenje – prima pugna commissa*.

S navedenim rječnikom bi se donekle mogla usporediti Riznica latinskog jezika, autora Joze Marevića (1997). Međutim, u ovom se slučaju ne radi o frazeološkom rječniku, obzirom da navedena zbirka sadrži sve vrste ustaljenih veza riječi, poput poslovice i krilatica, a ne samo one koje odgovaraju hrvatskom pojmu frazem. Radi se o zbirci u kojoj se mogu pronaći više-manje sve takve sveze porijeklom iz latinskog jezika, bilo da se radi o antičkim autorima ili srednjem i novom vijeku. Rječnik je napisan tako da je najprije navedena neka latinska konstrukcija, a zatim i hrvatski ekvivalent, te eventualno objašnjenje.

U Hrvatskom frazeološkom rječniku nalazimo jezične konstrukcije koje po svim kriterijima odgovaraju navedenim definicijama poimanja frazema u hrvatskoj lingvistici, dok ostalih skupina nema. Rječnik je jednojezični, ne uspoređuju se dva ili više jezika. Za svaki je frazem uzet jedan nadređeni pojam, u prvom redu imenica i njezin atribut. Osim imenica, često se u naslovu frazema pojavljuju i glagoli, u slučaju da on vrši predikatnu funkciju. Primjerice, postoji nadređeni pojam *apetit*. Nakon njega se ispisuju svi frazemi kojima je taj pojam središnji dio, poput *imati velike appetite, raste (povećava se) appetit, vučji appetit*. Nakon navođenja samog frazema slijedi objašnjenje za svaki od njih, te upotreba u rečenici.

S druge strane, u mađarskim izvorima nisam pronašao nijedan rječnik koji se bavi problematikom latinsko-mađarske frazeologije, izuzev Wiegandove zbirke (1864). U Bárδοςijevim je rječnicima vidljiva podjela frazema u širem smislu riječi na frazeme (*szólások*) i poslovice (*közmondások*), što u velikoj mjeri potvrđuje i tvrdnje ostalih mađarskih lingvista koji su takvu podjelu iznijeli i analizirali.

2.9.7. Zaključak

Pojam frazema u mađarskom i hrvatskom jeziku ne znači isto, s obzirom na to da u mađarskom frazem obuhvaća mnogo širi spektar čvrstih veza riječi. Hrvatski se frazemi mogu poistovjetiti s mađarskom skupinom *szólások*, koji se na hrvatski i prevode terminom frazem. No, pod terminima *frazéma, frazeologizmus, állandósult szókapcsolat* u mađarskom se podrazumijevaju sve vrste ustaljenih veza, a lingvisti većinom naglašavaju razliku između pojmova *szólás* i *közmondás*. Treba navesti i da hrvatski jezik koristi termin *ustaljena jezična veza* za sve takve konstrukcije, no one se sve ne smatraju frazemima i objektom proučavanja frazeologije kao lingvističke discipline.

3. Razvoj frazeologije kroz povijest (i na prostoru današnje Mađarske)

Forgács (2007: 228-237) navodi da začetke frazeologije možemo pronaći još u pretpovijesno doba. Takozvani frazemi su postojali u narodnim pričama koje su se prenosile usmenom predajom. Autora im ne poznajemo, vjerojatno su nastali unutar govornog procesa skupine govornika nekog jezika.

Međutim, brojni su se takvi izrazi sačuvali do današnjih dana, prvenstveno zbog toga što ih je u nekima od svojih djela spomenuo neki poznati, prvenstveno antički pisac. Dakle, mnogi su frazemi⁷ nastali mnogo prije, nego što su bili spomenuti u kontekstu po kojem ih danas znamo.

Primjerice, može se pronaći mnogo frazema, barem onih koji su u mađarski pridošli iz nekih drugih jezika, koji potječu iz antičke književnosti ili Biblije. Pod pojmom antička književnost mislimo na brojne grčke i rimske pisce, a razlog zašto je u mađarskom relativno velik broj takvih frazema pronalazimo vjerojatno u tome što je rano prihvatila kršćanstvo i ustroj države po uzoru na one zapadne⁸. Naposljetku, pod kraljem Matijom Korvinom Budim je u 15. stoljeću bio najveće europsko humanističko središte nakon talijanskih gradova.

Premda takve jezične tvorevine nalazimo čak i u pojedinim sumerskim zapisima, klasični filolozi 19. stoljeća su se usuglasili u tome da danas s pravom možemo govoriti o grčko-rimskoj ostavštini izreka i poslovice, koja se formirala u srednjem i pogotovo novom vijeku, za vrijeme humanizma, i to zbog pojave brojnih zbirki poslovice.

Navedene zbirke su nastale na temelju brojnih sentencija i mudrih izreka pronađenih u djelima grčkih i rimskih pisaca, ali i u Bibliji (Forgács, 2007: 228-240).

⁷ U ovom slučaju pod pojmom frazemi mislim na sve vrste čvrstih, ustaljenih sveza riječi, bilo da se radi o uzrečicama, izrekama, krilaticama i ostalim oblicima.

⁸ Ugri pod kraljem Stjepanom I. početkom 11. stoljeća prelaze na kršćanstvo, te svoju organiziraju po uzoru na feudalne države zapadnog tipa.

3.1. Pojava zbirki poslovice u novom vijeku

Tijekom srednjeg vijeka zanimanje za istraživanje ovog jezičnog aspekta postupno opada, no u 15. stoljeću doživljava ponovni procvat koji traje do kraja 18. stoljeća. “Zlatnim dobom” se pak smatra 16. i 17. stoljeće. To je razdoblje bilo pogodno za pisanje zbirki, između ostaloga, i zato što je to doba razvoja nacionalnih jezika, te su mnoge od njih bile dvojezične.

Najvećim se djelom smatra zbirka *Adagiorum* Erazma Roterdamskog koja je svjetlo dana ugledala 1574. godine. Erazmo je najprije sakupio Senekine aforizme, te je zatim nadodao i one od mnogih drugih grčkih i rimskih pisaca, filozofa, pjesnika. Tim je izrazima dao novi naziv *adagium*.

Od mnogih njegovih zbirki u Mađarskoj se prvi put pojavila ona naziva *Adagiorum Chiliades IV. cum sesquicenturia*. Zbirka je doživjela mnogo izdanja, samo u 16. stoljeću ih je bilo sedamdeset.

Veliki zamah istraživanja poslovice vrhunac doživljava u humanizmu i renesansi, a zanimanje traje kroz čitavo razdoblje baroka, pa i klasicizma. Međutim, za vrijeme romantizma situacija se mijenja. Poslovice se prestaju doživljavati kao vrijedne jezične strukture, te se uz njih počinje vezati pojam sirovosti i nedorađenosti. Ipak, zbog velikog broja zbirki, daljnji se razvoj i istraživanje nastavlja.

Slična je situacija bila i na prostoru Mađarske. Forgács nam donosi kratak popis najbitnijih zbirki i ostalih djela bitnih za proučavanje frazeologije (Forgács: 237-241).

Znanstveno istraživanje počinje u 19. stoljeću, no zbirki je bilo i stoljećima prije. Prva zabilježena pripada Jánosu Baranyaiju Decsiju, a njezinu pojavu datiramo u 1598. godinu. Pojavila se u gradu Bártfa⁹. Zbirka nije doživjela mnogo izdanja. Naziv joj je *Adagiorum Graeco-Latino-Ungaricorum Chiliades quinque*, pa kao što to pokazuje i sam naslov ona sadrži 5000 grčkih, latinskih i mađarskih frazema.

Po uzoru na Decsija, i u kasnijim su se razdobljima pojavljivale slične zbirke.

⁹ Grad Bardejov u današnjoj Slovačkoj.

Tako se 1611. godine pojavljuje zbirka naziva *Dictiones Ungaricae, summo studio collectae et Latinae conversae*. Autor zbirke Albert Szenczi Molnár se prilikom njezine izrade koristio brojnim primjerima iz prethodno spomenutog Decsijevog djela.

Najznačajnija zbirka poslovice 18. stoljeća je djelo Pétera Kisa Viczaya, dovršeno 1713. godine. Sadrži 5249 latinskih frazema i njihovih mađarskih ekvivalenata. Viczay u prvom redu ističe njihove stilističke karakteristike i važnost njihova poučavanja.

Od ranijih zbirki poslovice treba istaknuti i rad Pála Kovácsa, u čijem djelu, izdanom 1794. godine, nalazimo 3504 frazema, koji su, doduše, napisani bez reda.

19. je stoljeće iznimno bogato novim zbirkama. Već se 1803. godine pojavila jedan pod nazivom *A magyarság virágai*, autora Dávida Szabóa Barótija. Iduće je godine izdana još jedna pod nazivom *Hungaria in parabolis*, koju je napisao Antal Szirmay (prema Forgács 2007: 228-240).

3.2. Novije doba

Premda su osnovne jedinice frazeologije, frazemi, bez obzira kako se nazivali u neko doba, poznati već stoljećima, te su se aktivno i sustavno skupljali u brojnim zbirkama, frazeologija se kao znanstvena disciplina počela razvijati tek krajem 19. stoljeća.

Iz leksikologije se počinje izdvajati tek sredinom 20. stoljeća, točnije nakon 1947. godine, nakon objavljivanja pionirskog rada *Osnovni tipovi frazeoloških jedinica u ruskom jeziku* lingvista Viktora Vladimirovića Vinogradova. Frazeologija svoj razvoj započinje na prostoru bivšeg Sovjetskog Saveza, te se ubrzo širi i na ostale slavenske zemlje, gdje stječe veliku popularnost kod lingvista (Fink-Arsovski 2002: 5-6).

3.3. Razvoj frazeologije u Hrvatskoj

Maja Opašić u članku *Od a do ž o istraživanjima hrvatske frazeologije* (2011: 188-190) navodi da razvoj frazeologije u Hrvatskoj započinje sedamdesetih godina 20. stoljeća. Njezinom utemeljiteljicom u Hrvatskoj smatra se Antica Menac koja u časopisu *Jezik* objavljuje prvi članak frazeološke tematike naslova *O strukturi frazeologizama*, a nakon toga kreće s objavljivanjem niza drugih članaka, te oko sebe okuplja velik broj frazeologa kao temelj Zagrebačke frazeološke škole. Osamdesetih godina pokreće ediciju *Mali frazeološki rječnici*.

Osim spomenute autorice, svojim se radom ističe i Josip Matešić, autor prvog Frazeološkog rječnika hrvatskog ili srpskog jezika (1982).

Treća najzaslužnija osoba za razvoj hrvatske frazeologije jest Željka Fink Arsovski, autorica prve frazeološke monografije *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra* (2002) te brojnih drugih članaka i nekoliko rječnika.

Tri navedena autora se uzimaju za začetnike hrvatske frazeologije, a neosporan je njihov utjecaj i poticaj nekim drugim lingvistima za proučavanje te lingvističke grane.

4. Usporedna analiza mađarskih i hrvatskih frazema porijeklom iz latinskog jezika

U središnjem dijelu diplomskog rada detaljno ću analizirati međusobne odnose latinskih, mađarskih i hrvatskih frazema. Bit će obuhvaćene sve vrste frazema: ono što se u hrvatskoj lingvistici podrazumijeva pod nazivom frazem, te njihovi mađarski ekvivalenti, zatim poslovice i njima slične skupine. Temelj njihove podjele bit će stupanj i tip jezične ekvivalencije, odnosno njihovo frazeološko značenje. Cilj je istražiti u kojoj se mjeri oni međusobno poklapaju, te imaju li mađarski i hrvatski vlastite ekvivalente. Tijekom izrade korpusa u većini slučajeva sam se vodio zajedničkim frazeološkim značenjem sveza riječi kao kriterijem za nabranje ekvivalenata.

4.1. Korpus

Korpus frazema je sastavljen prema nekoliko kriterija, a tijekom analize sam se služio s više rječnika. Prilikom izrade nije mi bio bitan smjer utjecaja pojedinih frazeologija, nego sam u rječnicima sva tri jezika tražio odgovarajuće sastavnice. Također, nisam uzeo jedan jezik kao polazišnu točku za konstruiranje zbirke, nego sam iz svakog jezika uzimao one jedinice koje sam smatrao bitnima, te sam zatim nastojao pronaći odgovarajući ekvivalent u drugim jezicima.

Za hrvatsko-latinske frazeme sam koristio *Hrvatsko-latinski frazeološki rječnik* (Darko Novaković, Olga Perić, Lada Tajčević, Vladimir Vratović, 1994), te *Riznicu latinskog jezika* (Jozo Marević, 1997). Zbog drugačije podjele frazema u hrvatskom jeziku, one sveze koje odgovaraju frazemu u hrvatskoj lingvistici sam uglavnom nalazio u prvom, dok se ostale vrste mogu pronaći u drugom rječniku.

S druge strane, zbog nedostatka ikakvog latinsko-mađarskog frazeološkog rječnika koristio sam se zbirkom latinskih poslovice autora Wieganda Károlya. Puni naziv zbirke glasi *Latin közmondás gyűjteménye (1864)*. Naravno, nakon što bih pronašao latinski ili hrvatski frazem,

koristio bih se ili već spomenutim rječnicima ili onima poput *Mađarsko-hrvatskog rječnika* (2013), ili pak rječnika poslovice i frazema koje nam donosi Bárdosi (2005).

Tip ekvivalencije kojim sam se ovdje koristio se prema Forgácsevoj tipologiji zove značenjska ekvivalencija, što znači da je bit frazema, odnosno njegovo značenje ono koje se podudara, dok su ostali elementi, poput vokabulara, redoslijeda riječi vrlo često potpuno različiti.

4.2. Analiza korpusa prema stupnju ekvivalencije

Tijekom analize korpusa frazema i njihovoj međusobnoj ekvivalenciji koristit ću se podjelom koju nam donosi Forgács (2002: 249-262). On navodi kako postoje četiri osnovna tipa ekvivalencije; *frazéológiai ekvivalencia* (frazéološka ekvivalencija), *lexikális megfelelés* (leksička podudarnost), *a megfelelés teljes hiánya* (potpuni izostanak podudarnosti), te *látszólagos megfelelés, pszeudoekvivalencia* (prividna podudarnost, pseudoekvivalencija). S obzirom na to da se radi o proučavanju frazeoloških sveza riječi, zadržat ćemo se na prvoj, frazeološkoj ekvivalenciji, budući da se jedino ona izravno dotiče sličnosti i razlika između frazema. Naime, odgovara na pitanje podudaraju li se određeni frazemi po svom frazeološkom značenju, odnosno odgovaraju li si kao frazeološke sveze riječi. Prema navedenim primjerima i opisima kod Forgácsa ona se može definirati kao međusobna podudarnost dvaju frazema na temelju njihovih semantičkih i frazeoloških obilježja. Dijeli se na potpunu i djelomičnu ekvivalenciju.

Potpuna je ona u kojoj si frazemi međusobno u potpunosti odgovaraju i strukturom i značenjima, a misli se na doslovno i frazeološko. Forgács u tu skupinu ubraja i *az idegen alakban meghonosodott frazémák*, to jest frazeme pridošle iz nekog stranog jezika. Logički se nameće zaključak da takvi frazemi imaju barem značenjsku ekvivalenciju, a često se nailazi i na ostale oblike. Primjerice, *In vino veritas-Borban az igazság-U vinu je istina*.

Djelomična ekvivalencija ima mnogo podskupina, a najčešći je oblik *lexikális variabilitás* (*leksička varijabilnost*), koja se pojavljuje kada se doslovno (ne frazeološko!) značenje frazema razlikuje, jer među sastavnicama nema istinskih poveznica.

Značenjska ili funkcionalna ekvivalencija nastaje kada se podudara frazeološko značenje dva frazema. To je glavni kriterij prema kojem možemo reći jesu li frazemi u dva jezika neka vrsta ekvivalenata ili ne. Da bi bili ekvivalenti, njihovo frazeološko značenje mora biti isto.

4.3. Potpuna ekvivalencija

Vodeći se gore navedenim kriterijima jezične sam konstrukcije podijelio u dvije skupine. U prvu sam svrstao one koje među sobom imaju takozvanu potpunu ekvivalenciju. Ipak, postoje i oni primjeri u kojima dva frazema imaju tu ekvivalenciju, a treći nema.

4.3.1. Jezične sveze porijeklom iz latinskog jezika

Alea iacta est.	A kocka el van vetve.	Kocka je bačena.
„Veni, vidi, vici.“	„Jöttem, láttam, győztem.”	„Dođoh, vidjeh, pobijedih.“
Vae victis.	„Jaj a legyőzötteknek”	Teško pobijeđenima.
Oderint dum metuant.	Amíg félnek, csak gyűlöljenek.	Neka me mrze, samo neka se boje.
Tu quoque, filii!	Te is, fiam?	I ti, sinko!
Arma virumque cano.	Fegyvert s vitézt énekelek.	Pjevam o junaku i boju.
O tempora, o mores!	Ó idők, ó erkölcsök!	O vremena, o običaji!
Panem et circenses.	Kenyeret és cirkuszt.	Kruha i igara.

Divide et impera.	Oszd fel és uralkodj.	Razdvajaj pa vladaj!
-------------------	-----------------------	----------------------

Qualis artifex pereo!	Mekkora művész pusztul el bennem!	Kakav umjetnik pogibam!
-----------------------	-----------------------------------	-------------------------

U prvoj tablici nalaze se konstrukcije koje možemo nazvati krilaticama i maksimama obzirom da im je poznat autor, a ponekad se mogu koristiti kao geslo ili načelo. Primjerice, *Divide et impera*, *Oderint dum metuant* mogu biti parole neke vladajuće komponente ili način na koji se upravlja nekim prostorom. Njihovo je frazeološko značenje mnogo šire od konteksta u kojem su nastali.

Njih su u jednom trenutku (navodno) izgovorili brojni poznati rimski građani, poput Julija Cezara, ili su plod književnog stvaralaštva, pa tako Vergilijeva Eneida počinje riječima *Arma virumque cano*.

Ono što je zajedničko svim navedenim svezama riječi je nepobitan utjecaj latinskog jezika i u svim slučajevima doslovan prijevod. Iz tih razloga među latinskim, mađarskim i hrvatskim ekvivalentima nailazimo na takozvanu potpunu ekvivalenciju. Sveze međudobno odgovaraju kao frazemi, ali i strukturom.

Od primjera bih jedino izdvojio onaj posljednji; *Qualis artifex pereo!* Prema Svetoniju to su bile posljednje riječi cara Nerona, koji je umislio da je veliki umjetnik. No, ova uzrečica je bitna zbog malih odstupanja u podudarnosti. U *Riznici latinskog jezika* nalazi se doslovni hrvatski prijevod *Kakav umjetnik pogibam*, vjerojatno u želji da se točno prenese latinski tekst, premda bi se na hrvatski to moglo prevesti još i sa *Kakav umjetnik umire sa mnom!* S druge strane, mađarski bi prijevod glasio *Kakav umjetnik umire u meni*, naravno s istim značenjem, ali gramatički ne potpuno podudarno.

4.3.2. Frazemi s potpunom ekvivalencijom

Crocodili lacrimae	Krokodil könnyei	Krokodilske suze
Lupus in fabula	Farkas a mesében	Vuk u priči. Mi o vuku, a vuk na vrata
Horribile dictu	Borzasztó kimondani	Strašno je reći
Novus homo	Új ember	Novi čovjek. Skorojević.
Aurea mediocritas	Arany középszer	Zlatna sredina
Deo gratias	Hála Istennek!	Bogu hvala

U drugoj tablici se nalazi ono što bi se u hrvatskoj lingvistici moglo svrstati u skupinu frazema, a u mađarskom jeziku u skupinu szólások. Obzirom na visok stupanj podudarnosti i velike sličnosti u vokabularu, te strukturi frazema s velikom vjerojatnošću možemo govoriti o utjecaju latinskog na frazeologije drugih jezika. Na primjer, izraz *Homo novus* je koristio Ciceron, a označavao je čovjeka koji se prvi u svojoj obitelji bavi državnim funkcijama.

U frazemu *Horribile dictu* u latinskom koristimo supin na – u, dok se u mađarskom i hrvatskom koristi infinitiv. Ipak sam ga svrstao u ovu skupinu, jer se diferencijacija po gramatičkim svojstvima nigdje ne spominje.

4.3.3. Poslovice s potpunom ekvivalencijom

Sljedeće će se poglavlje baviti utjecajem latinskih poslovice i ostalih sličnih skupina na frazeološki fond mađarskog i hrvatskog jezika. S obzirom na to da se radi o jezičnim konstrukcijama čija svojstva nalažu da u velikoj mjeri budu točno prenesena i prevedena na drugi jezik, najčešće se može govoriti o potpunoj ekvivalenciji.

Ipak, postoje i oni primjeri gdje je mađarski razvio vlastiti ekvivalent ili se, pak, radi o pojavi djelomične ekvivalencije, s obzirom na to da su kod nekih zamijećeni različiti gramatički oblici ili vokabular.

Omnis ars imitatio est naturae.	Minden művészet a természet utánzása.	Svaka je umjetnost nasljedovanje prirode.
Sapere aude.	Merj gondolkozni.	Usudi se biti mudar.
Senectus insanabilis morbus est.	Az öregség gyógyíthatatlan betegség.	Starost je neizlječiva bolest.
Aut prodesse volunt aut delectare poetae.	A költők vagy használni, vagy szórakoztatni akarnak.	Pjesnici žele ili da nam koriste ili da nas razveseljuju.
Summum cape et medium habebis.	Sokat kérj, hogy kevészet kapj.	Traži puno, da bi dobio manje.
Paupertas... omnes artes perdocet.	A szegénység minden mesterségre megtanít.	Siromaštvo nauči sve vještine.
Dente lupus, cornu taurus petit.	A farkas foggal, a bika szarvval támad.	Vuk napada zubom, bik rogom.
Si tacent, satis dicunt.	Ha hallgatnak is, eléget mondanak.	Kada šute, viču. / Time što šute viču. Ili Ako šute, dovoljno govore.

U prvoj tablici u svim slučajevima nalazimo potpunu ekvivalenciju, izuzev već spomenutih nešto drugačijih gramatičkih oblika, primjerice; *Summum cape et medium habebis*. Habebis je u latinskom futur (imat ćeš), no u mađarskom koristimo imperativ koji se ovdje koristi kao način neke vrste pogodbe, a slično je i u hrvatskom.

Zatim, *Paupertas... omnes artes perdocet*. U latinskom i hrvatskom se koristi akuzativ (artes- vještine), no u mađarskom imamo *mestersegre megtanít*. Ovdje se ipak radi o potpunoj ekvivalenciji obzirom da svaki jezik ima svoja gramatička pravila.

Kod Ciceronove krilatice *Si tacent, satis dicunt* u hrvatskom jeziku nalazimo više sličnih prijevoda, nastalih vjerojatno različitim interpretacijama njezina značenja.

Faber est suae quisque fortunae.	Mindenki a maga szerencsájének kovácsa	Svatko je kovač svoje sreće.
Aurora Musis amica.	A korán kedvez a muzsáknak. (Ki korán fel, aranyat lel.)	Zora je prijateljica muzama. Ujutro je svaki duševni rad lakši.
Lupus est homo homini, non homo.	Ember embernek farkasa.	Čovjek je čovjeku vuk, a ne čovjek.
Verae amicitiae sempiternae sunt.	Az igazi barátságok örökké tartanak.	Prava su prijateljstva vječna.
Repetitio est mater studiorum.	Ismétlés a tanulmányok anyja.	Ponavljjanje je majka znanja.
Ut vivas, comede, at non vivas propter edendum.	Egyél, hogy élj, s ne azért élj, hogy egyél.	Jedi da bi živio, a ne živi radi jela.
Non scholae, sed vitae discimus.	Nem az iskola, hanem az élet számára tanulunk.	Ne učimo za školu, nego za život.
Umbram suam metuit.	Saját árnyékától megijed.	Boji se i svoje sjene.

U drugoj tablici prije svega treba izdvojiti poslovicu *Aurora Musis amica*, koja nam govori da sve duhovne poslove radije treba raditi ujutro. Kod Wieganda se nalazi doslovan prijevod, ali i jedan mađarski ekvivalent, *Ki korán fel, aranyat lel* koji se može poistovjetiti s hrvatskim *Tko rano rani, dvije sreće grabi*. No, razlika je u tome što posljednja dva primjera izriču općenito važnost buđenja rano ujutro, dok se latinski koncentrira samo na, primjerice, književni rad. U hrvatskom, u *Riznici latinskog jezika* nalazi se doslovni prijevod, ali i objašnjenje, što je pomalo atipično za poslovicama slične oblike, kako navodi Riedl (1888: 260-262) budući da one moraju imati jasno značenje.

Ars longa, vita brevis.	A művészet hosszú, az élet rövid.	Umjetnost je duga, život je kratak.
Errare humanum est.	Tévedni emberi dolog.	Griješiti je svojstvo ljudi.
Cogito ergo sum.	Gondolkodom, tehát vagyok.	Mislim, dakle postojim.
In vino veritas.	Borban az igazság.	U vinu je istina.
Tempora mutantur (et nos mutamur in illis).	Változnak az idők (s mi velük változunk).	Vremena se mijenjaju, i mi se mijenjamo u njima.
Pecunia non olet.	A pénznek nincs szaga.	Novac ne zaudara.
Imago animi sermo est.	A lélek tükré a beszéd.	Govor je slika duše.
Manus manum lavat.	Kéz kezét mos.	Ruka ruku pere.

Treću tablicu ne treba detaljno analizirati, budući da se ovdje radi o postupnoj ekvivalenciji među svim poslovicama i jezicima. Jedina je iznimka, ako je uopće možemo nazvati iznimkom, poslovice *Pecunia non olet*. U mađarskom prijevodu koristi se nastavak za posvojnost umjesto glagola, no to bi se moglo protumačiti kao svojstveno tom jeziku. Hrvatski se u svojoj strukturi u potpunosti podudara s latinskim.

In angustiis amici apparent.	Szükségben mutatkoznak meg az igaz barátok.	U nevolji se pokazuju prijatelji.
Aliud ex alio malum (gignitur).	Egyik baj szüli a másikat.	Jedno zlo iz drugoga. Nijedno zlo samo ne dođe.
Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.	Vajudnak a hegyek s nevetséges egér születik.	Tresu se brda, a rodit će se smiješan ¹⁰ miš.
Magnos montes promittere.	Arany hegyeket ígérni.	Obećavati brda i doline.
Auribus frequentius, quam lingua utere.	Gyakrabban használd a fület, mint a nyelvet.	Češće koristiti uši, nego jezik.
Canis sine dentibus non latrat.	Csak a fogatlan kutya ugat.	Pas bez zuba ne laje.
Cura fugit mero.	A gond menekül a bortól.	Vino tjera brige.
Homo sum: humani nihil a me alienum puto.	Ember vagyok, semmi sem idegen tőlem, ami emberi.	Čovjek sam, pa ništa ljudsko ne smatram sebi stranim.

¹⁰ Riznica (1997.) ovdje navodi doslovan prijevod na hrvatski.

4.4. Djelomična ekvivalencija

4.4.1. Razvoj vlastitih ekvivalenata (u hrvatskom i mađarskom)

Manum de tabula!	El a kezekkel!	Ruke k sebi!
Levisomnum esse	Éberen alszik	Biti laka sna
Obsequium amicos, veritas odium parit.	Mondj igazat, betörök fejedet.	Ugađanje stvara prijatelje, istina mržnju.
Alcinoo poma dare	Vizet a Dunába hordani	Kopati bunar pored rijeke, činiti nepotreban posao.
Nocti aequare diem	Éjjel-nappal dolgozik.	Raditi danju i noću.
Cave multos si singulos non times.	Sok lúd disznót győz.	Čuvaj se mnogih ako se ne bojiš pojedinaca.
Piscem natate doces.	„A macskát egészen ne tanítsd!“	Učiš ribu plivati.
Amaro dulce miscere.	„Ki keserűt nem kostolt, nem erdemli az edességet.“	Doslovno „Miješati gorko sa slatkim“

Unum et idem videtur esse	Egyik kutya, másik eb.	Nije šija nego vrat
Graviore somno premi	Úgy alszik, hogy ágyúörgésre sem ebred fel.	Spava da ga ni top ne bi probudio

Ova je skupina frazema posebna iz više razloga. Najprije je potrebno naglasiti da je poveznica među njima najčešće jedino takozvano frazemsko značenje, što znači da prema Forgácsevoj podjeli ovu vrstu ekvivalencije možemo nazvati značenjskom ili funkcionalnom (jelentésekvivalencia vagy funkcionális ekvivalencia). Po ostalim se elementima u potpunosti razlikuju.

Ipak, neki primjeri pokazuju to da hrvatski nije razvio vlastite ekvivalente¹¹, koji nisu pod utjecajem latinskog jezika, barem koliko je vidljivo iz navedene literature, nego se oni s latinskog prevode doslovno, pa možemo govoriti o potpunoj ekvivalenciji. Primjerice, frazem *Piscem natate doces* je potpuni ekvivalent hrvatskome *Učiš ribu plivati*, kako navodi *Riznica latinskog jezika*, no mađarski je razvio svoj vlastiti frazem, koji se, doduše može mijenjati pojedinim drugim izborom riječi. Jedino je bitno da se ne izgubi značenje samog frazema, a to je da ne treba poučavati nekog ono u čemu je on najbolji. Dakle, radi se o onim frazemima kojima se može izmijeniti struktura upotrebom sinonima, a ista je situacija i u hrvatskom.

Ovamo možemo ubrojiti i poslovice *Obsequium amicos, veritas odium parit, Cave multos si singulos non times*, te frazem *Amaro dulce miscere*. Mađarski je razvio ekvivalente, a hrvatski nije.

Kod poslovice *Obsequium amicos, veritas odium parit* u hrvatskom nailazimo na doslovan prijevod, što podrazumijeva potpunu ekvivalenciju, dok je u mađarskom navedena mađarska poslovice, na osnovi značenjske ekvivalencije, a nju je pridružio sam Wiegand. Ista je situacija i kod iduće dvije poslovice, stoga ne treba detaljno objašnjavati razlike u stupnju podudarnosti.

Treba spomenuti i latinski frazem *Alcinoos poma dare*, sa značenjem raditi nešto uzaludno. Prema mitologiji Alkinoj je bio vema bogat kralj koji je darivao ostale, a pretpostavlja se da njemu i nije trebalo davati puno. Osim njega, latinski ima još jedan frazem s istim značenjem; *Ligna in silvam ferre* (Nositi drva u šumu). Kao što vidimo, oba jezika, mađarski i hrvatski, razvili su ekvivalente s istim značenjem, ali različitom strukturom i vokabularom, dakle ponovno imamo značenjsku ekvivalenciju. Taj frazem ne nalazim u hrvatskim rječnicima, nego sam hrvatski ekvivalent pridružio na osnovi značenjskog frazema u mađarskom jeziku, koristeći se mađarsko-hrvatskim rječnikom.

Posebno su zanimljiva zadnja dva primjera *Unum et idem videtur esse* i *Graviore somno premi*. Tu su, naime i mađarski i hrvatski razvili svoje ekvivalente, a poveznica među njima je opet ona značenjska.

¹¹ Pod pojmom vlastiti ekvivalent mislim na one jezične sveze u hrvatskom ili mađarskom koje imaju jednako frazološko značenje kao njihovi latinski parnjaci, ali su se razvile neovisno od latinskog jezika, čijeg utjecaja u ovom slučaju nema.

4.4.2. Sličnosti u hrvatskom i mađarskom, razlike u odnosu na latinski

Certis auctoribus (comperisse)	Első kézből	Iz prve ruke
Sub bonis auspiciis esse	Jó kezekben van	Biti u dobrim rukama
Quasi claudicare	Gyenge lábon áll	Biti na staklenim nogama.
Male affectum esse	Bál lábbal kelt fel	Ustati na lijevu nogu.
Ingenium suum torquere (aliqua re)	Fejét betöri	Razbijati glavu nad čim.
Capulo vicinum esse	Fél lábbal a sírban van	Biti jednom nogom u grobu.
Eius manus est piceata	Ragadós keze van	Ima duge/ljepljive prste
Splendide vivere	Nagy lábon él	Živjeti na visokoj nozi.

Vir potens	Nagy hal	Velika riba
Homo inanis	Kis hal	Sitna riba
Integra omnia ac libera habere	Szabad keze van	Imati slobodne ruke
Adverso flumine, adverso Deo, adversis Austris natate.	Árral szemben úszni.	Ići, plivati protiv struje.
Secundo flumine natate.	Úszik az árral.	Plivati (ići) sa strujom.

U gornjoj se tablici nalazi onaj tip frazema i ostalih jezičnih sveza čiji se latinski izraz u potpunosti razlikuje od svojih hrvatskih i mađarskih ekvivalenata, s time da se oni gotovo u potpunosti međusobno poklapaju.

Takvi primjer su *Certis auctoribus (comperisse)*, *Sub bonis auspiciis esse*, *Male affectum esse*, *Vir potens*, *Homo inanis*, te *Integra Omnia ac libera habere*. Iz priloženog se korpusa jasno može vidjeti kako ti frazemi ostalima odgovaraju jedino frazemskim značenjem, stoga je ovdje riječ o značenjskoj ili funkcionalnoj ekvivalenciji.

U ovoj grupi frazema među mađarskim i hrvatskim ekvivalentima pronalazimo potpunu ekvivalenciju. Primjerice *Első kézből-Iz prve ruke, Jó kezekben van-Biti u dobrim rukama*, te ostali navedeni u tablici. Zbog toga se u ovom slučaju ne može govoriti o utjecaju latinskog jezika, nego o jednostavnom poklapanju i vlastitom razvoju frazema koji imaju jednako frazeološko značenje. Postavlja se i pitanje jesu li navedeni latinski frazemi zaista proistekli iz latinske književnosti, ili su možda novokomponirana konstrukcija autora rječnika. Oni su, naime, u predgovoru naveli da za one hrvatske frazeme za koje nisu nalazili latinskih ekvivalenata, a smatrali su ih vrijednima objavljivanja, sami izmišljali latinski prijevod, vodeći se isključivo njihovim frazeološkim značenjem.

U drugu se skupinu mogu ubrojiti sljedeći frazemi: *Splendide vivere, Capulo vicinum esse, Ingenium suum torquere (aliqua re), Quasi claudicare*. Naime, njihovi se mađarski i hrvatski ekvivalenti strukturom potpuno razlikuju od njih samih, no razlika je u tome što ni među ova dva jezika ne možemo pronaći baš stopostotnu ekvivalenciju. Razlikuju se u izboru vokabulara. Ovamo sam ih smjestio vodeći se podacima Antice Menac (2002: 11-15) koja navodi da se bit frazema ne mijenja ako se promijene neke njegove sastavnice. To jest, frazemi su konstrukcije čvrste strukture, no ponekad neke riječi mogu biti zamijenjene sinonimima ili semantički sličnim riječima, a ni poredak riječi ne mora nužno biti nepromjenjiv. Takav slučaj nalazimo ovdje. Primjerice, izraz *Gyenge lábom áll-Biti na staklenim nogama* označava nečiju nesigurnu poziciju, situaciju, krhkost ili slabost. Njihova glavna komponenta, pridjevi *gyenge* (slab) i *staklen*, premda su različiti, semantički su vrlo slični. Ista je situacija u frazemu *Nagy lábom él - Živjeti na visokoj nozi*.

4.5. Frazemi različitih stupnjeva ekvivalencija (bez latinskog utjecaja)

Terram video.	Szárazföldet látok.	
Victum quaerere	Kenyeret keres.	Zarađivati svoj kruh
Stans pede in uno omnia gerit	Rááll a keze valamire	Ide od ruke komu što
Praesto esse alicui	Kéznel van	Biti pri ruci komu
Uxorem sibi poscere aliquem	Megkeri valakinek a kezét	Zaprositi čiju ruku
Manum iniecisse alicui	Kezét emel valakire	Dići ruku na koga
Dextellam alicuius esse	Jobb kéz	Biti desna ruka nekome
Aliena vivere quadra	Valakinek a kenyerét eszi	Jesti tuđi kruh

Gravi somno urgeri	Alszik, mint a bunda/tej	Spavati dubokim snom/spavati kao top
Per capita	Egy főre jutó (pl. GDP)	
Animam Deo (caelo) reddidisse	Magához vette az Isten	Otići bogu na istinu./ Bog ga je pozvao k sebi.
Loco longinquo et recondito	Az Isten háta mögött	Bogu iza leđa (za leđima)
Vela ventis permittere.	A vitorlákat átengedni a szélnek.	Predati (se) na milost i nemilost.
Orbem pererravisse	Sokat látszott a világból.	Vidjeti svijeta
Post homines natos	Amióta a világ	Otkad je svijeta i vijeka
Quod factum, bene factum.	Ami történt, megtörtént.	Što je bilo, bilo je.

Quaere peregrinum.	Keress magadnak idegent/más bolondot.	
--------------------	---------------------------------------	--

U gornjim se tablicama nalaze frazemi različitih stupnjeva ekvivalencije.

Zanimljivo je vidjeti da frazem *Terram video*, u prijevodu *Vidim kopno*, u mađarskom ima doslovni ekvivalent, uz opasku autora da mu je značenje da se nazire kraj nevoljama. Ipak, on se ne nalazi u *Riznici latinskog jezika* (1997), ni u *Hrvatsko-latinskom frazeološkom rječniku* (1994), pa samim time nisam našao ni hrvatski prijevod. S obzirom na to da mogu razumjeti njegovo frazeološko značenje, pridružio sam mu hrvatski ekvivalent *Vidim svjetlo na kraju tunela*.

Sličnu situaciju nalazimo i u frazemu *Quaere peregrinum*, na mađarskom *Keress magadnak idegent/más bolondot*. Ni taj se frazem koji doslovno znači *nađi si drugu budalu* ne može pronaći u hrvatskim rječnicima.

Treći primjer je latinski *Per capita*, kojeg također nisam pronašao hrvatskoj literaturi, a znači *po glavi (stanovnika)*, ako se radi o BDP-u. S druge strane, za taj primjer nisam našao ni mađarski ekvivalent (barem ne u literaturi).

4.6. Frazemi bez ekvivalenata

Festina lente!	Lassan járj, tovább érsz!	Žuri se polako!
Ab ovo	Már eleve, alapjaiban véve	Od jajeta. Od iskona. Od početka. Od zametka.
In medias res	A dolgok közepébe vágva	U sredinu same stvari.
Post festum	Az alkalom elmúltával, elkésve	Poslije svečanosti. Prekasno. Poslije svega.
Cum grano salis	csak módjával, megfontolva	Sa zrnom soli. Oprezno i pametno. S malo oštroumlja i pameti.
Sub rosa	Titokban, bizalmasan	Pod ružom. U povjerenju. Povjerljivo. Zavijeno.
Summa summarum	Végeredményben, mindent egybevéve	Sve u svemu.

Sljedeće sam primjere u ovom obliku i poretku pronašao kod Forgácsa, no kao izvorom za latinski i hrvatski koristio sam se *Riznicom latinskog jezika* (1997). Ipak, Forgácsseva tablica je zanimljiva jer jedina, barem koliko sam uspio pronaći, nudi koliko-toliko podudarne ekvivalente u mađarskom jeziku, premda se, kao što se može vidjeti, radi samo o objašnjenju koje se kao takvo ne koristi u govoru.

Ovdje je riječ o latinskim frazama koje nemamo običaj prevoditi na vlastiti jezik, što navodi i sam Forgács (2007: 250). U razgovoru bi se trebalo podrazumijevati da sugovornik razumije značenje tih izraza. Moje tvrdnje potvrđuje i *Riznica latinskog jezika*. Naime, kao što se vidi iz priložene tablice, u mađarskom ne postoje ekvivalenti, nego se navodi ili doslovni prijevod ili objašnjenje izraza. Isto je i u hrvatskom jeziku. U *Riznici* imamo doslovni prijevod, te nakon njega objašnjenje samog izraza. Ovu je osobinu frazema opisao Riedl Frigyes (1888: 260-261) kada je govorio o tome da je jedno od bitnijih obilježja frazema to što se njihovo značenje

najčešće ne može iščitati iz sastavnica, nego se za njegovo razumijevanje mora znati nešto o kulturi i latinskom jeziku (u ovom slučaju). Također, hrvatski autori navode kako značenje frazema proizlazi iz cjeline, a ne sastavnica. U hrvatskom se ustalilo nekoliko doslovnih prijevoda, na primjer *sve u svemu*, no ne nalazim podatak radi li se o utjecaju latinskog frazema na hrvatski, ili je riječ o paralelnom razvoju ekvivalenata.

Iznimka je jedino frazem *Festina lente*, gdje se može vidjeti i mađarski ekvivalent koji je nastao neovisno od latinskog jezika, no u hrvatskom sam pronašao jedino doslovan prijevod koji se kao takav koristi u govoru.

4.7. Zaključak

Nakon što smo detaljnije analizirali različite skupine frazema u latinskom, mađarskom i hrvatskom jeziku, možemo zaključiti da nijedan tip ekvivalencije ne prevladava dominantno, nego da oni ovise prvenstveno o vrsti frazema. Takozvanu potpunu ekvivalenciju u najvećoj mjeri možemo vidjeti kod poslovice, s obzirom na to da se one, barem prema dostupnoj literaturi, običavaju prevoditi doslovno, uz iznimke poput razvoja vlastitih ekvivalenata, doduše uz doslovan prijevod, ili pomoću različitih gramatičkih oblika.

Potpuna se ekvivalencija vrlo dobro može vidjeti u primjerima poslovice poput *Imago animi sermo est. (A lélek tükre a beszéd.-Govor je slika duše.)*, *Ars longa, vita brevis. (A művészet hosszú, az élet rövid.-Umjetnost je duga, život je kratak.)*, te brojnih drugih.

Utjecaj latinske frazeologije možemo pronaći prije svega u brojnim poslovicama i njima sličnim strukturama, poput krilatica. Razlog se nameće sam po sebi, s obzirom na to da je takve strukture u svoj jezični korpus uzelo mnogo jezika, pa tako i mađarski i hrvatski, doduše ponekad i razvivši svoje.

Omjer utjecaja i paralelnog razvoja je nešto drugačiji kod frazema, jer u toj skupini možemo pronaći one koji su sigurno došli iz latinskog jezika, te se najčešće i koriste upravo na tom jeziku, primjerice *Novus homo (Új ember - Novi čovjek, skorojević)*. Također, ima mnogo onih koji nisu izravno ušli u ova dva jezika, nego su oni razvili svoje ekvivalente, koji se mogu uspoređivati s latinskima, vodeći se kriterijem značenjske ekvivalencije, poput frazema *Alcinoo poma dare (Vizet a Dunába hordani.-Kopati bunar pored rijeke, činiti nepotreban posao.)*

Izvori

Bárdosi Vilmos, Kiss Gábor: Közmondások; Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005.

Bárdosi Vilmos, Kiss Gábor: Szólások; Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005.

Darko Novaković, Olga Perić, Lada Tajčević, Vladimir Vratović (1994): Hrvatsko-latinski frazeološki rječnik. Zagreb

Forgács Tamás: Magyar szólások és közmondások szótára; Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004.

Jozo Marević (1997): Riznica latinskog jezika. Zagreb

Krešimir Sučević Međeral, Tatjana Vukadinović, Irina Jurović, Margit Bernadett Vuk; Mađarsko-hrvatski rječnik: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb (2013.)

Menac Antica, Fink-Arsovski Željka, Venturin, Radomir (2003): Hrvatski frazeološki rječnik. Zagreb

Literatura

Forgács Tamás, Bevezetés a frazeológiába (2007)

Rječnik književnih termina; Institut za književnost i umetnost u Beogradu (1992)

Antica Menac: Hrvatska frazeologija (2002)

Željka Fink Arsovski (2002): Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra

O. Nagy Gabor (1979): Mi fan terem? Budapest

Dubravka Sesar: O mjestu i ulozi krilatica u frazeološkim rječnicima (1998)

Maja Opašić: Od a do ž o istraživanjima hrvatske frazeologije (2011)

Riedl Frigyes (1888): Szólások magyarazata. Magyar nyelvőr

Rozgonyiné Monár Emma (1981): A szólások grammatikai tulajdonságai. Magyar Nyelvőr

Latin eredetű frazemák a horvát és magyar frazeológiában

A frazeológia fogalma két különböző dologra vonatkozik. Egyrészt azok a szerkezetek csoportosítását jelenheti, amelyek a tematikájuk alapján egyenlőek, másrészt frazeológia a nyelvtudománynak az a részterülete, amely az állandósult kifejezések leírásával foglalkozik.

Azokat a szerkezeteket, amelyek legalább két szóból állnak, és a szerkezetük általában nem változhat, összefoglaló néven állandósult szókapcsolatoknak, frazeológiai egységeknek, frazeológizmusoknak vagy frazemáknak nevezik.

A frazemák jelentései azonban nagyon eltérnek egymástól a horvát és magyar nyelvben. Míg a horvát nyelvészek frazemának olyan szókapcsolatokat tartják, amelyek frazeológiai jelentéssel bírnak, és a szerkezetük nagyon szilárd, a magyar frazeológusok szerint ebbe a csoportba más szókapcsolatok is tartoznak, mint például szállóigék, közmondások, de egyébek is.

Annak ellenére, hogy frazeológia mint nyelvtudományi terület csak a tizenkilencedik század végén elkezdett fejlődni, már a középkorban igen sok frazema-gyűjtemény található. Ezek többnyire latin és görög közmondásokat tartottak, összefoglaló néven proverbium, és egynyelvű vagy kétnyelvű voltak. Az attól függ, hogy volt-e magyar fordítás, vagy nem volt. Szóval, léteztek olyan gyűjtemények, amikben magyar ekvivalensek is találhatóak.

Latin nyelvnek nagyon nagy befolyása volt a horvát és magyar frazeológiára, mivel sok latin szókapcsolat átment ebbe a két nyelvbe. Itt elsősorban a közmondásokról van szó, de a szállóigékről és nagymértékben a szólásokról is.

Így az úgynevezett teljes ekvivalencia az elsősorban a közmondásoknál és a szállóigéknél látható. Ennek oka az, hogy ezek a szókapcsolatok a magyarba és a horvátba éppen abban az alakban mentek át, amelyben latinban is voltak. Természetesen, itt sok szólást is lehet találni.

Részleges ekvivalencia pedig inkább a szólásoknál mutatkozik, mivel más nyelvek kialakították a saját ekvivalenseiket, ami azt jelenti, hogy a szólás magyar vagy horvát fordítása párhuzamosan jött létre, függetlenül a latin szótól.

Frazemi latinskog porijekla u hrvatskoj i mađarskoj frazeologiji

Pojam frazeologije podrazumijeva dva osnovna značenja. Prvo je ono koje se odnosi na grupiranje tematski istih frazema, a drugo na lingvističku disciplinu koja se bavi proučavanjem frazema. Frazemi su jezične jedinice vrlo čvrste strukture čije značenje ne proizlazi iz njihovih sastavnica nego iz cjeline, stoga je ovdje riječ o frazeološkim svezama riječi.

Pojam frazema se u velikoj mjeri razlikuje u hrvatskoj i mađarskoj frazeologiji. Dok ga hrvatski lingvisti definiraju kao frazeološku svezu riječi čije značenje proizlazi iz cjeline, u mađarskoj se literaturi navodi da se u tu skupinu ubrajaju i brojne druge skupine stalnih sveza riječi, poput poslovice, krilatica, maksima i drugih.

Premda se frazeologija kao lingvistička grana počela razvijati tek krajem 19. stoljeća, a zamah dobila tek 40.-ih godina dvadesetog stoljeća, prve se zbirke takozvanih stalnih sveza riječi počinju pojavljivati već u srednjem vijeku. Većinom se radi o zbirkama latinskih i grčkih poslovice, kojima su radi usporedbe eventualno pridruženi ekvivalenti na drugim jezicima.

Latinski je jezik utjecao na razvoj i obogaćivanje frazeološkog fonda hrvatskog i mađarskog jezika. Iz tog su jezika preuzete brojne izreke, poslovice, krilatice, pa se ovdje može govoriti o izravnom utjecaju latinskog jezika. Ipak, postoje i oni primjeri kada je u neki jezik preuzeta neka sveza riječi, ali je taj jezik već razvio svoj ekvivalent toj strukturi, pa se tada radi o paralelnom razvoju frazema u dva jezika. S druge strane, postoje i oni primjeri kada je na mađarskom govornom području nastala neka poslovice ili krilatica, ali na latinskom jeziku. Takvi su primjeri, doduše, rijetki. Takozvana potpuna ekvivalencija najčešće se može vidjeti kod poslovice, s obzirom na to da se tada ta sveza riječi prenosi u onom obliku u kakvom postoji u latinskom.

Životopis

Zovem se Petar Anić, rođen sam 03. kolovoza 1992. godine u Zagrebu. Nakon što sam završio klasičnu gimnaziju, upisao sam studij Hungarologije i Latinskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U sklopu studijske grupe Latinski jezik i književnost upisao sam nastavnički smjer, tijekom kojeg sam imao prilike predavati na praksi u Klasičnoj gimnaziji u Zagrebu, a na toj sam studijskoj grupi diplomirao radom naziva “Tri diplomatska govora Jana Panonija”. Na Hungarologiji sam se bavio književnim prevođenjem, te sudjelovao u Hrvatsko-mađarskom prevoditeljskom seminaru u Balatonfüredu. Osim mađarskog, koristim se engleskim i njemačkim jezikom.